

Justitiekottets betänkande**1979/80: 39****med anledning av motion om ordningen för förhör med målsägande****Motionen**

I motionen 1979/80: 473 av Allan Ekström (m) yrkas att riksdagen beslutar om en sådan ändring av 46 kap. 6 § rättegångsbalken att förhör av målsägande må ske i samma ordning som gäller för vittne.

Motionären anför att kritik i olika sammanhang riktats mot den nuvarande ordningen, enligt vilken i rättegång i brottmål målsäganden skall höras omedelbart efter åklagarens sakframställning och före förhöret med den tilltalade och den egentliga bevisupptagningen. Genom att åklagarens sakframställning lämnas i målsägandens närvaro kan enligt motionären målsäganden lätt påverkas av uppgifterna i åklagarens framställning. Den angivna ordningen kan enligt motionären leda till att målsäganden blir benägen att av hänsyn till åklagaren stå fast vid vad han uppgett under förundersökningen, vilket i sin tur är ägnat att nedsätta bevisvärdet av målsägandens utsaga inför domstolen. Kritiken skulle enligt motionären kunna tillgodoses om målsäganden i bevishänseende betraktades som ett vanligt vittne. Domstolen bör enligt motionären i alla fall få frihet att bestämma att målsäganden skall höras i samma ordning som gäller för vittne.

Gällande rätt m. m.

Målsägande är enligt 20 kap. 8 § rättegångsbalken (RB) den som brott har begåtts mot eller som har blivit förnärad eller lidit skada av brottet.

Regler om gången av en huvudförhandling i mål vari allmänt åtal förs ges i 46 kap. RB. Reglerna innebär bl. a. följande.

Förhandlingen inleds med att åklagaren framställer sitt yrkande genom att läsa upp den i stämningen intagna gärningsbeskrivningen med tillämpliga lagrum. Därefter uppmanas den tilltalade att ange huruvida han erkänner eller förnekar gärningen. Sedan den tilltalades ståndpunkt klarlagts skall åklagaren utveckla åtalet och redogöra för de omständigheter, varpå detta grundas. Denna sakframställning är speciellt avsedd för att rättens ledamöter skall kunna följa bevisningen. Efter åklagarens utveckling av åtalet skall målsäganden höras i ansvarsfrågan, vare sig han själv för talan eller ej. Förklarar målsäganden att han vill biträda åtalet — något som sällan är fallet — skall han först tillfrågas om han åberopar något gärningsmoment utöver dem som åklagaren gjort gäl-

lande. Skulle målsäganden däremot inte biträda åtalet sker förhöret med honom enbart i bevisningssyfte.

Efter förhöret med målsäganden skall den tilltalade uppmanas att i ett sammanhang redogöra för saken och därvid yttra sig över vad åklagaren och målsäganden anfört. Med rättens tillstånd får åklagaren och målsäganden ställa frågor till honom. Därefter får frågor ställas av försvararen.

Sedan målsäganden och den tilltalade hörts skall bevisningen förbringas. I regel föredras först den skriftliga bevisningen, och därefter hörs inkallade vittnen och eventuella sakkunniga.

Sedan bevisningen lagts fram skall i förekommande fall utredning förebringas angående den tilltalades tidigare kriminalitet och hans levnadsomständigheter och personliga förhållanden som kan antas vara av betydelse.

Innan förhandlingen avslutas ges parterna tillfälle att anföra vad de till slutförande av sin talan aktar nödigt (den s. k. pläderingen).

Enligt 36 kap. 1 § RB får målsäganden inte vittna, även om han ej för talan. Enligt 9 § i samma kapitel får vittne ej övervara förhandlingen i målet innan förhöret med vittnet äger rum om inte särskilda skäl talar därför. Målsäganden får däremot vara närvarande under hela förhandlingen.

Under förarbetena till den nuvarande ordningen uttalade *processlagberedningen* (SOU 1938: 44 s. 389) bl. a. följande.

Ej heller torde målsäganden böra höras som vittne i målet, vare sig han för talan eller icke. Målsäganden framstår som den tilltalades naturliga motpart, och då man icke vill, att den tilltalade skall höras såsom vittne, skulle det vara oegentligt att låta målsäganden avlägga vittnesmål. Därest man tillåte honom att avgiva sin berättelse under den garanti för trovärdighet, som följer med vittnesmålet, skulle han i förhållande till den tilltalade få en alltför gynnad ställning. Särskilt skulle detta framträda, då målsäganden är part i målet. I enlighet med vad nu anförts har i denna paragraf såsom undantag från regeln, att envar kan höras som vittne, föreskrivits, att vittnesmål icke kan avläggas av part eller av målsäganden, även om denne icke för talan i målet.

Chefen för justitiedepartementet biträdde beredningens ståndpunkt i propositionen 1942: 5 (s. 517).

Uttalanden av justitieombudsmannen

I 1957 års ämbetsberättelse behandlade justitieombudsmannen (JO) en fråga om målsägandens rätt att vid huvudförhandlingen närvara under åklagarens sakframställning (s. 214). Han uttalade därvid bl. a. följande.

Jämlikt 36 kap. 9 § första stycket rättegångsbalken må vittne ej, med mindre särskilda skäl äro därtill, övervara förhandlingen i målet, innan

förhöret med vittnet äger rum. Någon bestämmelse av motsvarande eller därmed jämförlig innebörd finnes icke i fråga om målsägande. Denne äger sålunda, vare sig han intager ställning av part i målet eller icke, övervara hela huvudförhandlingen (jfr Olivecrona: Rättegången i brottmål enligt RB s. 79) med den i detta sammanhang dock betydelslösa inskränkningen, att han enligt 46 kap. 7 § rättegångsbalken lika med part kan beordras lämna rättsalen, om hans närvaro kan antagas störa förhöret med annan part.

Denna lagens ståndpunkt får ses mot bakgrund av den ställning rättegångsbalken i övrigt tillerkänner målsäganden. Vare sig han för talan i målet eller icke, betraktas målsäganden som den tilltalades naturliga motpart. Såsom sådan är han obehörig att vittna (se 36 kap. 1 §) och har att avgiva sin utsaga före den tilltalade (jfr 46 kap. 6 §). Hörandet av målsäganden ingår alltså icke i bevisupptagningen i egentlig mening. Även om målsäganden icke uppträtt såsom part vid huvudförhandlingen, äger han fullfölja talan i högre rätt (20 kap. 8 §). Han äger även övertaga åtalet, om åklagaren nedlägger sin talan på den grund att tillräckliga skäl för den misstänktes skuld icke föreligga (20 kap. 9 §).

Påpekas må vidare, att det för målsäganden kan vara av direkt betydelse att åhöra sakframställningen från åklagarens sida, enär denna kan giva honom anledning att biträda åtalet eller väcka enskilt anspråk.

Med anledning av vad som i den av avdelningen återopade promemorian antytts om risken för att målsäganden skulle låta sig påverka av åklagarens sakframställning vill jag framhålla, att åklagaren bör undvika att närmare gå in på förhållanden, som kunna förväntas bli belysta genom målsägandens utsaga. Risken för påverkan torde därför, vid en rätt utförd sakframställning från åklagarens sida, vara ringa.

Liknande synpunkter har JO framfört senare. Se exempelvis JO 1964 s. 168.

1951 års rättegångskommitté

Den av JO behandlade frågan om målsägandens närvaro under åklagarens sakframställning berördes av 1951 års rättegångskommitté i en promemoria angående vissa frågor rörande rättegången i brottmål, avgiven den 10 oktober 1960. Rättegångskommittén anförde bl. a. följande (s. 76).

Det är givet att risken för påverkan på målsäganden starkt varierar från individ till individ och att barn i allmänhet äro mera lättpåverkade än vuxna. De faktorer som kunna inverka på bedömandet av den risk som föreligger för att målsägande skall låta sig påverkas av åklagarens sakframställning äro av så vitt skilda slag att det är ogörligt att i lag reglera alla tänkbara fall. Det måste överlämnas åt domstolarna att bedöma om målsäganden icke skall få vara närvarande under sakframställningen. Kommittén anser för sin del att möjlighet bör införas för domstolarna att förordna härom. Sådant förordnande bör dock icke givas annat än i undantagsfall när risken för påverkan kan bedömas som särskilt påtaglig. — — — Det synes icke motiverat att i nu ifrågavarande hänseende göra skillnad mellan det fall att målsäganden uppträder såsom part och att han endast höres i anledning av åklagarens talan.

Det intresse som får anses motivera undantagsbestämmelsen — bevisvärdet av målsägandens berättelse — gör sig gällande med samma styrka om målsäganden är part eller icke. Olägenheten för en målsägande, som är part, att icke få åhöra sakframställningen torde i de undantagsfall varom här är fråga i regel icke vara särskilt betydande. Vid domstolens bedömande av om målsäganden bör få vara närvarande under sakframställningen har domstolen givetvis även att taga hänsyn till målsägandens berättigade intressen.

Rättegångskommitténs förslag om rätt för domstolen att i särskilda fall förordna att målsäganden ej skall få vara närvarande under åklagarens sakframställning har ej lett till lagändring.

1968 års brottmålsutredning

I betänkandet (SOU 1974: 27) Mindre brott behandlade 1968 års brottmålsutredning frågan om avsteg från handläggningsgången vid huvudförhandling i brottmål (s. 147) och uttalade därvid bl. a. följande.

Brottmålsutredningen anser att man inte behöver binda upp huvudförhandlingen i mindre brottmål alltför hårt genom formella regler för handläggningsgången. Det bör vara möjligt för rätten att göra sådana avvikelser från mönstret som motiveras av hänsyn till utredningen i målet och brottets beskaffenhet.

Det bör överlämnas åt de enskilda underrätterna att själva bestämma i vilken utsträckning och i vilka fall det kan vara motiverat att göra avsteg från den formella handläggningsgången i mindre brottmål. Man måste dock hålla fast vid att det även i fortsättningen skall åligga rätten att vaka över att ordning och reda iakttas vid handläggningen och att se till att den kontradiktoriska principen iakttas. Man bör också förutsätta att rätten handlar i samråd med åklagaren och den tilltalade samt eventuell försvarare, om mera betydande avsteg skall göras från den ordinarie handläggningsordningen.

I propositionen 1975/76: 148 med förslag till enklare former för beivrande av mindre lagöverträdelser uttalade chefen för justitiedepartementet (s. 170) i anslutning till förslag av brottmålsutredningen om uppmjukning av RB:s regler i olika avseenden att de lämpligen borde tas upp till behandling i ett vidare sammanhang (vid en allmän översyn av RB).

Den juridiska doktrinen

Ordningen för målsägandens hörande och dennes ställning i processen har uppmärksamats i den rättsvetenskapliga litteraturen. Därvid har förts fram kritiska synpunkter och önskemål om ändringar — bl. a. i linje med vad som föreslås i motionen. Utskottet hänvisar till Per Olof Ekelöf Rättegång V (1979) s. 154, Karl Olivecrona Rättegången i brott-

mål enligt RB (1968) s. 281, Lars Heuman Målsägande (1973) s. 80 och Hans Klette Brottmålsprocessen ur den tilltalades perspektiv (1976) s. 213.

Pågående översyn av RB

Enligt bemyndigande av regeringen i februari 1977 har tillkallats en utredning, rättegångsutredningen (Ju 1977: 06), för att göra en översyn av rättegångsförfarandet vid allmän domstol.

Under förberedelsearbetet inför tillkallandet av utredningen utarbetades inom justitiedepartementet en promemoria (Ds Ju 1976: 8) Översyn av rättegångsförfarandet vid allmän domstol, och i anslutning härtill anordnade departementet en hearing den 9—den 10 juni 1976 i frågor om den aktuella översynen. Under utredningsarbetet har också rättegångsutredningen hållit hearingsammanträden i olika frågor.

Under justitiedepartementets hearing kritiserades regeln om att målsäganden alltid måste höras före den tilltalade, och önskemål framfördes från flera håll om större valfrihet i detta hänsende.

Enligt vad utskottet inhämtat från rättegångsutredningen har frågan om målsägandens hörande varit en omtvistad fråga vid utredningens hearingsammanträden.

Flertalet deltagare i sammanträdena har riktat kritik mot RB:s nuvarande reglering och önskat en mer flexibel ordning, enligt vilken målsäganden kan höras efter den tilltalade om detta befinns lämpligt. Enligt denna mening har målsägandeförhöret i praktiken karaktär av bevismedel, och målsäganden bör därför när det gäller förhørsordningen jämföras med ett vittne. — Bland företrädarna för denna uppfattning har dock flera uttalat att en målsägande som biträder åtalet (20 kap. 8 § andra stycket RB) regelmässigt bör höras före den tilltalade. — Åtskilliga av de deltagare som ansett målsägandeförhöret ha karaktär av bevismedel har även ansett att målsäganden, i likhet med ett vittne, bör kunna åläggas att lämna rättssalen i avbidan på förhöret (jfr 36 kap. 9 § första stycket RB) eller i vart fall under åklagarens sakframställning. — Bland åklagarna har flertalet ansett att nuvarande ordning för målsägandens hörande ej bör ändras. Som grund för denna uppfattning har bl. a. angetts att åklagaren bör ha målsägandeförhöret att "falla tillbaka på" när det blir dags att höra den tilltalade. Om åklagaren endast håller en kortfattad sakframställning, finns det enligt denna mening inte någon anledning att målsäganden skall behöva lämna rättssalen under åklagarens sakframställning av hänsyn till påverkansrisken.

I sitt översynsarbete avser rättegångsutredningen enligt vad utskottet erfarit att ta upp den här aktuella frågan till fortsatta överväganden.

Utskottet

I detta betänkande behandlas en motion med yrkande att riksdagen skall besluta om sådan ändring av 46 kap. 6 § rättegångsbalken (RB) att förhör av målsägande kan ske i samma ordning som gäller för vittne.

Målsägande är enligt 20 kap. 8 § RB den som brott har begåtts mot eller som har blivit förnärad eller lidit skada av brottet.

Regler om gången av en huvudförhandling i mål vari allmänt åtal förs finns i 46 kap. RB. De innebär bl. a. följande.

Sedan åklagaren framställt sitt yrkande skall den tilltalade uppmanas att ange om han erkänner eller förnekar gärningen. Åklagaren skall sedan lämna sin sakframställning, varefter målsäganden skall höras. Efter målsägandeförhöret skall den tilltalade höras och härvid yttra sig över vad åklagaren och målsäganden anført. Med rättens tillstånd får åklagaren och målsäganden ställa frågor till den tilltalade, som härfter får utfrågas av försvararen. Sedan målsäganden och den tilltalade hörts skall bevisningen läggas fram; i regel föredras först den skriftliga bevisningen, och därefter hörs vittnen och sakkunniga. Efter bevisupptagningen förebringas i förekommande fall personutredning beträffande den tilltalade. Till sist ges parterna tillfälle att slutföra sin talan.

Av det sagda framgår att förhöret med målsäganden inte ingår i bevisupptagningen i egentlig mening, och enligt uttryckligt stadgande i 36 kap. 1 § RB får målsäganden inte höras som vittne. Till skillnad från vad som gäller för vittne får målsäganden i princip vara närvarande vid förhandlingen redan innan förhöret med honom äger rum.

Den beskrivna ordningen vilar på uppfattningen att målsäganden är att se som motpart till den tilltalade, och den har härletts ur grundläggande principer för rättegångsförfarandet (förhandlingsprincipen, jämviktsprincipen, den s. k. kontradiktoriska principen). Övervägandena bakom reglerna om målsägandens hörande och ställning i processen har sålunda präglats av bl. a. strävanden att skapa jämvikt mellan den tilltalade och målsäganden såsom parter (se prop. 1942: 5 s. 515 f).

De bedömningar som lett fram till den nuvarande ordningen har enligt utskottets mening allttjämt sin bärkraft. Emellertid kan man inte bortse från tyngden i de kritiska synpunkter och de önskemål om en mer flexibel ordning som, enligt vad som framgår av det föregående, från tid till annan förts fram både i lagstiftningsarbetet och i den juridiska doktrinen. Av särskild betydelse är det enligt utskottets mening att det härvidlag satts i fråga om ej den nuvarande regleringen negativt påverkar bevisvärdet av målsägandens utsaga.

När det gäller att bedöma frågan om ordningen för målsägandens hörande kan det enligt utskottets mening vara skäl att skilja mellan två situationer. Den ena är fall då målsäganden endast skall höras i anledning av åklagarens talan, dvs. fall i vilka det kan hävdas att måls-

äganden inte är att anse som part i egentlig mening. Den andra situationen är fall då målsäganden skall höras i anledning av åklagarens talan men samtidigt för talan om enskilt anspråk på grund av brottet eller biträder åklagarens ansvarstalan, dvs. fall i vilka målsäganden klart intar ställning som motpart till den tilltalade. Anledning kan enligt utskottets mening finnas till olikartad behandling i processuellt hänseende av de olika situationerna.

Ett ställningstagande till motionsspörsmålet kräver, som framgår av det sagda, flera grannliga överväganden, delvis av principiell natur, och berör åtskilliga bestämmelser i RB. Sådana överväganden pågår f. n. inom rättegångsutredningen i dess arbete med en översyn av rättegångsförfarandet vid allmän domstol. Med hänsyn härtill bör enligt utskottets mening motionen inte föranleda någon riksdagens åtgärd.

Utskottet hemställer

att riksdagen avslår motionen 1979/80: 473.

Stockholm den 29 april 1980

På justitieutskottets vägnar

BERTIL LIDGARD

Närvarande: Bertil Lidgard (m), Lisa Mattson (s), Eric Jönsson (s), Hans Petersson i Röstånga (fp), Arne Nygren (s), Björn Körlof (m), Gunilla André (c), Göte Jonsson (m), Helge Klöver (s), Ella Johnsson (c), Karl-Gustaf Mathsson (s), Bonnie Bernström (fp), Maja Ohlin (s), Stina Eliasson (c) och Maja Bäckström (s).

